

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 49, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

**Hüseyin Zamur. Şîa Tefsirinde İsrâiliyat. Ankara: Türkiye
Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 363 s.**

Değerlendiren/Reviewed by

Ersin Çelik

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim
Dalı – Dr., Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Theology, Department of Tafsir

ersin.celik@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1821-7772>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 12/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/04/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2024

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Şii tefsir geleneğinde isrâiliyyât meselesini ele alan yazar Hüseyin Zamur, ilk yedi asır özelinde bir değerlendirme yapmıştır. İlk bölümde isrâiliyyâtın İslâmî kaynaklara geçmesinin sebeplerine dair genel bir tablo çizdikten sonra meselenin Şia açısından nasıl görüldüğünü resmetmeye çalışmıştır. Yazar, ikinci bölümde peygamberler ve kavimleriyle ilgili ilk yedi asırda telif edilmiş Şii tefsirlere yansıyan isrâilî rivayetleri değerlendirirken üçüncü ve son bölümde ise başta yaratılış olmak üzere muhtelif meselelere dair nakledilen isrâilî rivayetlere değinmiştir. Burada söz konusu eser, önce genel olarak değerlendirildikten sonra özellikle Şii tefsir geleneğinde isrâiliyyat eleştirisinin başlangıcına dair bir sorgulama yapmaması, Şii/Ahbarî ekol ile Mu'tezile'den etkilenen Usûlî ekolün arasını tam olarak ayırt etmemesi ve dolayısıyla Şia'da isrâiliyyât eleştirisinin arka planındaki Mu'tezilî etkiyi gözden kaçırmaması son olarak da Şii tefsirleri isrâiliyyât açısından Ehl-i sünnet'le mukayese ederken genellikle aynı dönemdeki Sünnî eserlerle değil de daha geç dönemli tefsirlerle karşılaştırması gibi usûl ve esasa dair bazı noktalardan eleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şia, Mu'tezile, İsrâiliyyat, Etkileşim.

Abstract

The author of the book, Hüseyin Zamur, who deals with the issue of isrâ'iliyyât in the Shî'ite tafsîr tradition, made an evaluation specifically about the first seven centuries. In the first chapter, he draws a general picture of the reasons for Isrâ'iliyyât's transition to Islamic sources, then tries to portray how the issue is seen from the Shî'a perspective. In the second part, the author evaluates the isrâ'ili narrations about the prophets and their tribes that were reflected in the Shî'ite commentaries written in the first seven centuries, while in the third and last chapter, he touches upon the isrâ'ili narrations regarding various issues, especially creation. This book review first evaluates Zamur's book and then problematizes the following points: the work does not question the beginning of the criticism of isrâ'iliyyât in the Shî'ite tafsîr tradition, it does not fully distinguish between the Shî'ite/Akhbarî school and the Uşûlî school influenced by Mu'tazila, and therefore it does not explain the importance of Mu'tazilî tradition in the background of the criticism of isrâ'iliyyât in Shî'a. It is criticized on some procedural and substantive points, such as overlooking the influence of tazilî, and lastly, comparing Shî'ite tafsîrs with the Ahl al-Sunnah in terms of isrâ'iliyyât, and generally comparing them with later tafsîrs rather than Sünnî works of the same period.

Keywords: Tafsîr, Mu'tazila, isrâ'iliyyât, Shî'a, Interaction.

Son yıllarda ilahiyat camiasında Şia üzerine yapılan akademik çalışmalar, epey bir mesafe aldı. Benim de başlıca akademik ilgi alanlarımdan olduğu için bu alandaki yeni çalışmaları heyecanla takip ediyorum. 2020 yılında yayımlanan Hüseyin Zamur'un *Şia Tefsirinde İsrâiliyyat* başlıklı eseri de ilgimi çeken çalışmalardan birisi oldu. Zira isrâiliyyât üzerine yapılan genel çalışmalarda bunların hemen hemen tamamının Sünnî tefsir geleneği üzerinden bir okuma yaptığı görülmektedir.¹ Yalnızca Aydemir'in çalışmasında isrâilî rivayetler ele alınırken söz konusu rivayetlerin Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *et-Tibyân*'ı ve Tabersî'nin (ö. 548/1154) *Mecma'u'l-beyân*'ında da yer aldığına dair referanslar bulunmakta² ancak Şii tefsirlerinde isrâiliyyât kullanımına dair özel bir temas bulunmamaktadır. Hatta birçok tefsir ve müfessirin isrâiliyyâta yaklaşımı hakkında müstakil çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bunların

- 1 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1990), 94-171; Remzi Na'naa, *el-İsrâiliyyât ve Eserühâ fi Kütübi't-Tefsîr* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1970), 214-367; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, ty.), 73-315.
- 2 Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 134, 138, 139, 207, 209, 280, 313.

hiçbirisi bir Şîi tefsire odaklanmamaktadır.³ Şîi tefsirler üzerine yapılan metot-yöntem çalışmalarında ise görebildiğim kadarıyla söz konusu müfessirlerin isrâiliyyâta bakışına değinilmemektedir.⁴ Şu kadarını söylemek gerekir ki isrâiliyyât eleştirisinin başlangıcına dair saptamalar yapılırken dahi Şîa ve Mu'tezile geleneğinden pek bahsedilmemektedir. Şîa tefsirlerinde isrâiliyyâtı spesifik olarak çalışan bir çalışmanın yokluğu bir eksiklikti, bu çalışmayla nispeten bu eksiklik giderilmiş oldu. Hatta çalışmanın ilk yedi asırdaki tefsirler özelinde olup söz gelimi klasik dönemden Tabersî veya modern dönemden Tabâtabâi (ö. 1981) gibi Şîi ekolün genel anlayışı hakkında bütüncül bir değerlendirme yapma imkânı vermeyecek spesifik bir örnek üzerinden yapılmaması da benim için artı bir husus. Bununla eserin, ilk dönem rivayet ve dirayet örneklerini barındıran, istifade ve eleştiri bağlamında hemen hemen bir isrâiliyyât nosyonunun oluştuğu tatmin edici bir aralığı ele almasını kasetmekteyim.

Zamur'un doktora çalışması olan söz konusu kitap, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde isrâiliyyâtın tarihi seyri ele alınmakta; burada öncelikle isrâiliyyâtın Arap kültürüne geçmesinin İslâm öncesi dönemde başladığına dikkat çekilmektedir. Zira Kur'an'da zikredilen Âd ve Semûd kavmi gibi Ehl-i kitap kaynaklarında yer almayan pek çok kıssa çerçevesinde tefsirlerde aktarılan gelen rivayetlerin Arapların kültürel hafızasından nakledile geldiği savunulmaktadır. (s. 13-17) Hatta Ehl-i kitap kaynaklarında geçen bazı peygamber ve olaylar hakkında Kur'an'da aktarılan bir kısım anekdot etrafında tefsirlerde nakledilen rivayetler için de aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla yazarın burada isrâiliyyâtı İslâmî döneme hasretmekten uzak durması önemlidir. Nitekim Kur'an'da bazı âyetlerde dahi Arapların bu kültürel hafızasına işarette bulunduğu müfessirler tarafından dile getirilmiştir.

3 bk. Hasan Selbes, *Medariku't-Tenzil ve Hakaitu't-Te'vil'in İsrailiyyat Açısından Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Abdullah Bayram, *İbn Kesir'in Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim Adlı Eserinin İsrailiyyât Açısından Değerlendirilmesi* (Rize: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Müslüm Yıldırım, *Beyzavi Tefsiri'nin İsrailiyyat Açısından İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Enes Büyük, *Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Yusuf Yalçınkaya, *Mukâtil b. Süleyman'm tefsiri kebir'i ve İsrâiliyyât* (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

4 bk. Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebü'l-Fütûh er-Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Hüseyin Topal, *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Sefa Gökçe, *Şerif er-Radî'nin Tefsir Yöntemi ve Ayyâşî ile Mukayesesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Enes Özdemir, *Kur'an'm Şîi Yorumu: Kummî Örneği* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

Örneğin birçok müfessir, “*Bunlar, felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi; peki oraları görmüyorlar mıydı? Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar.*”⁵ âyetinde açıkça geçmediği halde Hz. Lut’un kavmine atıfta bulunulduğunu ifade etmektedir.

Zamur, ardından genel olarak isrâiliyyâtın İslâmî kaynaklara girmesine sebep olan faktörlere dikkat çekmektedir. Ona göre kıssaların yapısı, Hz. Peygamber’in Ehl-i kitab’a yaklaşımı, Ehl-i kitaptan bazılarının Müslüman olması, İslâm düşmanlığı ve kıssacıların faaliyetleri burada zikredilen önemli başlıklardır. Ancak tüm bu etkenler içerisinde Zamur’a göre Kur’an’ın Ehl-i kitâb’ın peygamberleri hakkında sınırlı bilgiler aktarması, onlardan bazılarının Müslüman olması ve Hz. Peygamberin Ehl-i kitaba başvuruyu onaylayan rivayetleri burada başat faktördür. (s. 32-56) İlk bölümde ele alınan ve çalışmanın özgün noktalarından birisi de Şîî gelenekte isrâilî rivayetlere bakışta etkili olan ölçütlere değinilmesidir. Zamur; Şîa’nın hadislere ve sünnete bakışı, ismet doktrini, sahâbe ve tâbiûna dair yaklaşımının isrâilî rivayetlerin aktarımı noktasında Şîa’ya pozitif bir katkı sunduğunun altını çizmektedir. Özellikle ismet inancının Şîa’nın isrâiliyyât eleştirisinde etkili olduğuna değinen yazarın burada Şîa’da bu yaklaşımın tam olarak ne zaman başladığına dair bir sorgulama yapması doğru olurdu. İsmet konusunda Ehl-i sünnet’in de benzer yaklaşıma sahip olduğunu söylerken Zamur’un metodolojik bir hata yaparak yine ilk beş asırdan sonraki Sünnî müfessirlere atıf yapması dikkat çekmektedir. (s. 56-73) Burada yine ilk yedi asırda yazılıp günümüze ulaşan sekiz Şîî tefsir tanıtılmış ve Şîîlere göre isrâiliyyâtın İslâmî kaynaklara girmesinin ardındaki sebeplere değinilmiştir. Buna göre Şîa, isrâiliyyâtın İslâmî kaynaklara girmesinde de başta halifeler olmak üzere sahâbeyi ve tâbiûn âlimlerini sorumlu tutmaktadır. Onlara göre Hz. Peygamber’in vefatının ardından halifelerin kıssacılara müsamahakâr davranması, halifelerin hadis yazımını engellemesi ve sahabenin şöhret için Ehl-i kitaba müracaat etmeleri isrâiliyyâtın İslâm coğrafyasında neşvünema bulmasının ana sebepleridir. (s. 87-102) Ancak bu sebeplere bakıldığında tamamen Ehl-i beyt kanalıyla beslenen Şîî kaynaklarda isrâiliyyâtın hiç olmaması gerekir. Fakat durum böyle değildir. Özellikle Mu’tezileyle etkileşimin güçlü olduğu Büveyhiler öncesinde telif edilen Şîî tefsirlerde isrâiliyyât azımsanmayacak kadar çoktur.

Söz konusu çalışmanın ikinci bölümünde ise Hz. Âdem’den itibaren on altı peygamber, kavimleri ve onlarla bağlantılı hadiseler ve kişiler hakkında ilk yedi asırdaki Şîî tefsirlerde yer alan rivayetler ele alınarak değerlendirilmiştir. Ancak burada yazar Hz. Zülkarneyn ile on altı peygamberin kıssasındaki isrâilî rivayetleri aktardıktan sonra on yedinci olarak Ahâb-ı Kehf’in kıssasını ele almaktadır ki bu da sanki söz konusu kıssanın da bir peygamber kıssası olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir. Oysa bu kıssa illaki

5 el-Furkân 25/40.

peygamberlerle ilgili israili rivayetlerin ele alındığı bölümde verilecekse Hz. İsa ile bağlantılı alt başlık olarak verilebilirdi. Son olarak çalışmanın üçüncü bölümünde ise yaratılış, kâinat ve ahiretle ilgili bazı meselelerle ilgili Şîi tefsirlerde aktarılan gelen isrâilî rivayetlere dikkat çekilmiştir. Özellikle bu son bölümün -kısmen Aydemir'in çalışmasında yapıldığı gibi- peygamberlerden önceye alınması kronolojik açıdan daha uygun gözükmektedir. Fakat yazar, sebebine dair bir şey söylemeksizin bu bölümü sona koymayı tercih etmiştir.

Şüphesiz her çalışma gibi emek mahsulü olan bu çalışma için de müspet ve menfi birçok şey söylenebilir. Eserde isrâiliyyât değerlendirilirken ne amaçlı nakledildiğine bakılmaksızın katı bir tavrın benimsenmesi, yer yer ilk yedi asırla sınırlandırılan çalışmanın kapsamının dışına çıkılması, Şîi hadis külliyyatından yeterince faydalanılmaması gibi bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Fakat benim burada dikkat çekmek istediğim, tüm eksikliklere ve doğrulara odaklanmaktan daha çok bu eserde gözden kaçırıldığını düşündüğüm üç husustur. Bu üç husustan birincisi, ilk yedi asır özelinde Şîa tefsirinde isrâiliyyât ele alınırken Kummî ve Ayyâşî gibi ahbârî geleneğe mensup isimlerle Tûsî, Tabersî, Ebü'l-Fütûh er-Râzî gibi Usûlî müellifler arasında net bir ayrıma gidilememiş olmasıdır. Çalışmada Kummî ve Ayyâşî'nin diğerlerine nazaran isrâilî rivayetleri daha çok naklettiğine vurgu yapılmış olsa da bunların neden diğer Şîi müfessirlerden farklı bir tutum takındığı sorusu sorularak buna cevap aranmamıştır. Oysa bu soru ve cevabı, bize Şîa'nın tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümü, bu dönüşümde özellikle Mu'tezile ile girmiş olduğu etkileşimin ne denli etkili olduğunu gösterecektir.

Benim dikkatimi çeken ikinci husus ise biraz da birinci husus ile bağlantılı olarak Tûsî, Tabersî ve Ebü'l-Fütûh gibi daha sonraki müfessirlerin özellikle peygamberlerin ve meleklerin ismetiyle ilgili İsrâilî rivayetlere karşı eleştirel yaklaşımının tarihsel arka planındaki Mu'tezile-Şîa etkileşimini göz ardı etmesidir. Dolayısıyla Şîi tefsirlerde özellikle Büveyhiler döneminden sonraki süreçteki müfessirlerde ismetle ilgili konulardaki eleştirel yaklaşım Şîa'nın Mu'tezilî birikimden etkilenmesinin bir sonucudur. Zira Ebû Bekir el-Esam, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Müslim el-İsfahânî gibi isimlerden nakledilenlere baktığında tarihsel olarak Tûsî, Tabersî'deki eleştirilerin aynen Mu'tezilî müfessirler tarafından çok daha önceleri yapıldığı görülecektir. Zaten Şîi müfessirlerin bu gibi yerlerde Mu'tezilî isimlere atıf yapması dikkat çekmektedir. Her ne kadar ismet düşüncesi Şîa'yı diğer ekollerden ayıran temel bir prensip olsa da bunun Kur'an tefsirine yansıtılması sanki ilk önce Mu'tezile eliyle olmuş gibidir. Şîa ise peygamberlerden çok imamların masumiyeti meselesine odaklanmış gözükmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi burada Şerîf Murtazâ oldukça kilit bir noktada durmaktadır. Dolayısıyla bizce ilk yedi asırda Şîi tefsirinde isrâiliyyâtı incelerken Tûsî, Tabersî ve Ebü'l-Fütûh er-Râzî gibi isimleri doğrudan etkileyen Murtazâ'nın es geçilmesi ciddi bir eksikliktir. Yazarın hem tefsirinin bulunması hem de *Tenzîhü'l-enbiyâ* adlı eseri bu konuda

önemli bir veri de sunmaktadır. Nitekim yazar bir yerde Şîa'da isrâiliyyât eleştirisinin başlamasında Murtazâ'nın etkisinin muhtemel olduğunu kabul etmektedir. Bu noktada kitapta Mehmet Zülfi Cennet'in *Şii/Usuli Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)* çalışmayı gözlerim aradı. Ancak yazarın bu çalışmaya referansta bulunmaması bu çalışmadan faydalanmadığını göstermektedir.

Hakyemez, imamın masumiyeti iddialarının Şîa içerisinde taraftar bulmakla birlikte hicri üçüncü asrın ilk yarısına kadar genel bir kabul görmesine dikkat çekmektedir. Ona göre, imamların otoritesine yönelik farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, aslında hicri üçüncü asrın başlamasıyla birlikte çeşitli müzakere ve yayınlarla imama karşı çıkma cesareti gösterebilen taraftarlarının hızla azaldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, imamın masumiyeti Şîa'nın çoğunluğu tarafından katı bir şekilde savunularak Şîi inancının temelleri arasına girmeye başlamış ve sonraki dönemlerde artık tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. IV/X. asırda da İmamiyye Şîası tarafından inceliklerle işlenerek bir inanç esası haline getirilmiştir.⁶ Oysa çok daha erken dönemde Mu'tezilî Ebû Ali el-Cubbâî (ö. 235/849) ise peygamberin büyük ve küçük günahı bilerek işlemesinin mümkün olmadığını ancak tevil yoluyla hata yapabileceğini düşünmektedir. Nazzam (ö. 221/841) ise peygamberin bilerek büyük ve küçük günah işlemekten uzak olduğunu, tevil yoluyla da hata yapmayacağını, onun yalnızca yanılabilceğini ve unutabileceğini savunmuştur. Çünkü o, marifeti en kâmil, delilleri en fazla ve başkalarının muktedir olamadığı ölçüde sakınmaya kabiliyetli olduğu için onun son derece teyakkuz içinde olması gereklidir. Bu yüzden peygamber, unutarak ve yanılarak işlediği kusurlu fiillerinden mesuldür ve bu konuda uyarılır.⁷

Çalışmayla ilgili dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus ise tezde sık sık başvurulan Şîa ile Ehl-i sünnet tefsir eserlerindeki isrâiliyyât kullanımı veya eleştirisinde tarihsel sürecin farkında olmama durumudur. Buna örnek olarak şunu verebiliriz: Söz gelimi Hz. Adem'in çocuklarıyla ilgili şirke düşmesi hususunda ilk dönem Sünnî tefsirlerde -Mâtürîdî hariç- eleştirel yaklaşımdan daha çok bir kabullenme söz konusudur. Ancak Murtazâ, Tûsî ve Tabersî gibi Şîi müfessirlerin ise bu rivayetleri eleştirdiği görülmektedir. Yazar burada söz konusu hususta isrâiliyyat eleştirisinin tarihsel olarak Şîa'da daha erken başladığı tespitinde bulunması gerekirken adeta Ehl-i sünnet ie Şîa'yı yarıştırmakta ve Râzî, İbn Kesir, Âlûsî gibi çok daha geç dönem Sünnî müfessirlerin görüşlerine başvurmak durumunda kalmaktadır. Oysa yazar, burada illaki bir karşılaştırma yapma durumunda Ebû'l-Fütûh er-Râzî'nin vefatından

6 Cemil Hakyemez, "İmamiyye Şiasında İsmet İnancı –İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikâdileşmesi-, *Marife* 7/1 (Bahar 2007), 179-180.

7 Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 95.

önceki Sünnî ve Şiî müfessirler arasında bir mukayese yapması çok daha doğru olurdu. Yazar, kitabın farklı yerlerinde sık sık bu metodolojik hatayı tekrar etmektedir. (s. 172, 212-213, 222-224, 234, 237)

Son olarak yazarın Şîa'da isrâiliyyât konusunda atmış olduğu bu adım devam ettirilmelidir. Kanaatimizce Şîa'da isrâiliyyât eleştirisinin başlangıcı, bu eleştiride Mu'tezile'nin etkisi, Şîa'nın isrâiliyyat hususunda Sünnîleri eleştirmesinin tutarsızlığı ve Şiî hadis külliyyatında isrâiliyyat gibi hususlara odaklanılabilir.

Kaynakça

- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, ty.
- Bayram, Abdullah. *İbn Kesir'in Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim Adlı Eserinin İsrailiyyât Açısından Değerlendirilmesi*. Rize: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Büyük, Enes. *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Cennet, Mehmet Zülfi. *Şii/Usuli Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseî ve Ebü'l-Fütûh er-Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gökçe, Sefa. *Şerif er-Radî'nin Tefsir Yöntemi ve Ayyâşî ile Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hakyemez, Cemil. "İmamiyye Şiasında İsmet İnancı –İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikâdileşmesi-, *Marife* 7/1 (Bahar 2007), 167-192.
- Na'naa, Remzi. *el-İsrâiliyyât ve Eserühâ fi Kütübi't-Tefsîr*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1970.
- Özdemir, Enes. *Kur'an'ın Şii Yorumu: Kummî Örneği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Selbes, Hasan. *Medariku't-Tenzil ve Hakaitu't-Te'vil'in İsrailiyyat Açısından Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Topal, Hüseyin. *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşımı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Ünverdi, Veysi. "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 71-11.
- Yalçınkaya, Yusuf. *Mukâtil b. Süleyman'ın tefsir-i kebir'i ve İsrâiliyyât*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldırım, Müslüm. *Beyzavi Tefsiri'nin İsrailiyyat Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Zamur, Hüseyin. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyyât*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*. Kâhire: mektebetü Vehbe, 1990.